

A RENDSZERVÁLTÓ ÉVTIZED MAGYAR TÖRTÉNETI RUSZISZTIKÁJA

Az 1990-es évek, amelyek a kelet-európai térségben a rendszerváltó évtized elnevezést kapták, az egész világ történetírásában egy új, lehet, hogy csak átmeneti korszakot jelölnek. Sokan a történettudomány válságának is tekintik ezt az időszakot, amely ugyan jóval korábban vette kezdetét, de ezekre az évekre általános tünetté vált. Ez már a posztmodern és az annak meghaladására szövetkező történetírás kora. Egy látszik bizonyosnak: a régi értékek megkérdőjeleződtek, az újak pedig még csak az aggályok megfogalmazásáig jutottak. Úgy a világban, mint a történettudományban. Aligha vitatható azonban, hogy ez az évtized ritka pezsgést hozott az elkényelmesedett történetírás állóvizébe. Új megközelítések, témák, műfajok, kutatási módszerek és koncepciók sokasága küzd a legitimitációjáért ebben az évtizedben.¹

A történeti ruszisztikát illetően szintén igaz ez az általános helyzetértékelés – lényegi különbségekkel azonban. A nagy narratívák az orosz történelem írásában tovább őrizték pozícióikat – és őrzik azt sok tekintetben a mai napig is. Ez jórészt a szovjet történetírás erős átpolitizáltságával és átideologizáltságával függ össze: a rendszerváltást követően a történetírók egy része fő feladatának az előjelek felcserélését tekintette. A nagy elbeszélések tehát tovább folytatódtak, csakhogy most már más terminológiával és más történetfilozófiai sugallattal. Ez, persze, az orosz nyelvű történetírásra volt elsősorban jellemző, de nem tudta kivonni alóla magát teljesen a nemzetközi ruszisztika egésze sem. Az ezredfordulón azonban az orosz történetírásban is megszorodtak a posztmodern által favorizált műfajok és módszerek, vágy legalábbis a szkepszis, amely új utak fellelésére készítette az orosz ruszisztikát. Ebben elég nagy hatása volt az angolszász ruszisztikának, amely már jóval előbb igazodott a világ történetírásának divatos áramlataihoz.²

A magyar történetírás ebben a világhelyzetben kétségtelenül a tradicionális iskolák közé tartozik. Itt az elmúlt évtizedben is megőrizték dominanciájukat a korábbi történetírói irányzatok: a végül is a rankei emlékün nevelkedett forráskritikai bázison nyugvó állam- és politikatörténet. E tekintetben a magyar historiográfia több mint száz esztendő folytonosságot mutat fel, hiszen még a marxistának nevezett történelemfelfogás sem tudta azt végérvényesen háttérbe szorítani. A magyar történetírás sosem volt oly mértékben átpolitizált és átideologizált, mint a szovjet, és viszonylag hamar leküzdötte a kelet-európai történetírások másik gyermekbetegségét, a nacionalizmust is, ezért a rendszerváltó évtizednek nem volt milyen előjeleket a visszajára fordítania. Másképpen fogalmazva: a magyar történetírás már jóval a politikai rendszerváltás előtt végrehajtotta a maga szemléleti rendszerváltását.³

Már viszonylag korán jelentős hatást gyakorolt rá az Annales iskolája, amit sokáig nem verbalizáltak, de a gyakorlatban alkalmaztak. Erre egyébként a létező marxista történelemfelfogás amorfi, kitágított és felpuhított értelmezése is viszonylag tág teret biztosított. Itt elsősorban az Annales első generációjának hatásáról beszélhetünk, de a komplex társadalomtörténeti szemléletmódnak és kutatási módszernek is megvolt a maga megtermékenyítő – bár nem domináns – szerepe.

Összességében megállapíthatjuk, hogy a posztmodernnek a mai napig nincs átütő hatása a magyar történetírásra, bár néhány folyóirat köré szerveződő fiatal vagy középnemzedékhez sorolódó történészek elszórt publikációi és egy-két tanulmánykö-

tete új kutatási témák és feldolgozási módszerek meglétét demonstrálja a mi historiógráfiánkban is.⁴ Ha hagyományosnak neveztem a mai magyar történettudományt, akkor hatványozottan igaz ez a magyar történeti ruszisztikára.

A mi szorosan vett szakmánkra az érvényes, hogy nincsenek igazából vett hagyományai Magyarországon. Gyakorlatilag a 20. század negyvenes éveiiig történettudományunkban a hazai történelem kutatása számított csak legitim területnek, és dominanciáját a legutóbbi időkig megőrizte. A lassan szerveződő egyetemes történetírásban ugyanakkor az összehasonlító módszer nyert polgárjogot, amely egyébként megfelelt a korabeli nemzetközi trendeknek. Ezen belül is elsősorban a nyugati (európai) történelem számíthatott kiemelt figyelemre, amelyet aztán a környező közép-európai régió komparatív vizsgálata követett. Végül is, már a második világháború után, geopolitikai okok következtében erre épülhetett rá a tágabb – kelet-európai – térség vizsgálata, amelybe immár beletartozott Oroszország is. Külön tehát orosz történeti kutatásokkal Magyarországon a legutóbbi időkig intézményesen nem foglalkoztak, csak a nagy kelet-európai szintéziskísérletekben érintették az orosz fejlődés problémáját. Ezekről az eredményekről korábban már részletesebben beszámoltam,⁵ most csak a leglényegesebbeket ismételném el. Azokat, amelyek a magyar narratívákban a későbbiek során tekintélyt vívtak ki maguknak.

Makkai László egész Kelet-Európa ún. „eredeti jellegzetességének” tekinti a barbár rabszolgaság és a szabad paraszti katonaság viszonylag hosszú időszakig tartó fennállását. Nézete szerint a keleti szláv állam első századainak fejlődése megegyezik a lengyel vagy a magyar királyságéval. Mindennek az volt a mélyebb történelmi oka, hogy a kelet-európai államok hadseregeinek könnyűlovassága nem igényelte a feudális járadék koncentrálását. A kelet-európai régió életében az első döntő változásra a 13. században, a nyugat-európai feudalizmus keleti expanziója következtében kerül sor Makkai szerint, ami meggyorsítja a cseh, lengyel, magyar fejlődést. Ezen népek ettől kezdve külön alrégiót alkotnak Kelet-Európán belül – ezt Makkai Kelet-Közép-Európának nevezi. Oroszország pedig, amelyet nem ér ilyen nyugati hatás, megmarad a tulajdonképpeni kelet-európai autochton fejlődés útján.⁶

A modern magyar történetírás kétségkívül legnagyobb hatású Kelet-Európa-konceptiója Szűcs Jenő nevéhez fűződik, aki lényegét tekintve elfogadja Makkai véleményét. Úgy fogalmaz, hogy az 1200 körüli időkig úgy látszott, hogy „egy kulturálisan kétfelé orientálódó, a struktúrák terén azonban rokon vonásokkal összefüggő autochton »kelet-európai« feudalizmus van formálódófélben”. A továbbiak során Oroszországban megvalósult a civilizáció, a birodalom és a világgazdaság fúziója, amely „orientális struktúrákkal tartott rokonságot. (...) Keleten az orosz abszolutizmus volt maga az a struktúra, mely századokon át keretétül szolgált bármiféle kumulatív változásnak.”⁷

Nem állíthatjuk, természetesen, azt, hogy konkrét orosz történeti tárgyú kutatások egyáltalán nem léteztek a korábbi magyar történetírásban. Azok azonban legalább annyira magyar történeti témájúak voltak, ugyanis egy igen tradicionálisnak mondható történettudományi területen, a kapcsolattörténetben születtek. E tekintetben fontos adalékokkal szolgálnak az orosz külpolitika-történet számára is. Csak a leglényegesebbeket sorolom fel. Klasszikusnak számít Géresi Kálmán tanulmánya III. Iván és Mátyás diplomáciai kapcsolatfelvételéről,⁸ Hodinka Antal könyve a Poveszty vremennih let „magyar” helyeiről,⁹ Márki Sándor¹⁰ és Perényi József¹¹ cikkei a II. Rákóczi Ferenc és I. Péter kötötte egyezményről. A 19–20. századi kapcsolatokról már igen nagyszámú publikáció született.¹²

A jelentős változás az 1970-es évek második felétől következett be, amikor egy fiatal történésznemzedék az orosz történelmet önmagában választotta specializációjául. A témaválasztást ekkor még befolyásolták a szovjet történetírás legitím és favorizált témái. Az ekkor jelentkező Kun Miklós például az orosz 19. századi forradalmárokról publikált több, az ismert forrásbázist egyébként gazdagító tanulmányt.¹³ V. Molnár László a hagyományosnak számító kapcsolattörténetet bővítette a 18. századi kulturális kapcsolatok fókuszba állításával.¹⁴ Font Márta szintén alapvetően a korai magyar állam és a Kijevi Rusz dinasztikus, külpolitikai érintkezéseinek feltárásával kísérletezett.¹⁵ Krausz Tamás¹⁶ és Szvák Gyula¹⁷ – bár kronológiailag teljesen eltérő korszakokat kutatta – gyakorlatilag ugyanúgy, a szovjet történetírás politikai meghatározottságát vizsgálta, és vette kritika alá a historiográfia bevett műfajának keretein belül.

A rendszerváltó évtized elsősorban tudományszervezési téren hozott fordulatot. Létrejött a Ruszisztikai Intézet – először egy önkéntes tudományos társulás formájában, majd 1996-tól az ELTE önálló szervezeti egységéként a Ruszisztikai Központ. Ez vált a magyar történettudomány első, csak Oroszország történetének kutatására szakosodott kutatóműhelyévé. E részdiszciplína viszonylagos elmaradottsága miatt az első feladatok az intézményi és szellemi infrastruktúra kiépítésével voltak kapcsolatosak, ami értelemszerűen meghatározóan hatott a tudományos aktivitás irányultságára is. Az egyetemi oktatásra támaszkodva megkezdtük egy új ruszista kutatógeneráció kinevelését, publikációs bázisokat teremtettünk, megalapítottuk a Poszt-Szovjet Füzetek és a Ruszisztikai Könyvek című sorozatokat, megalapoztuk nemzetközi kapcsolatrendszerünket, miközben egyfajta koordináló szerepre törekedtünk a magyar ruszisztikán belül.¹⁸

Mivel nagy volt a lemaradás, érthető, hogy az építkezést az orosz történetírás legjobb hagyományainak alapzatán kezdtük. Ez egyben azt jelentette, hogy a Ruszisztikai Központ az 1990-es éveket nem tudománya válságaként, hanem egy felfelé ívelő szakasznak élte meg. Témaválasztásában, történeti koncepciójában, kutatási módszereiben alapvetően a kritikai analízis alá vett orosz történettudománnyal folytatta párbeszédét. A központunk által szervezett előző három nagy nemzetközi konferencia jól mutatja munkatársaink tudományos érdeklődését.¹⁹

Az 1990-es évek végére aztán a hazai történeti ruszisztikai kutatások regionálisan is bővültek: Pécsen és Szombathelyen is számottevő orosz történeti konferenciákat szerveztek, és a pécsi egyetemen új ruszisztikai kutatási központ szerveződött.

A tárgyalt évtized több reprezentatív művel is gazdagította a magyar ruszisztikát: megszületett egy szerzői kollektíva munkájaként az első 1945 utáni, magyar szerzők által írt Oroszország-történet,²⁰ összefoglaló kötet készült a Romanovokról, fundamentális munkák a GULAG-ról,²¹ a szovjet hétköznapokról.²² Nagy gondot fordítottunk a sorsfordító és struktúraalkotó történelmi személyiség történelmi szerepének vizsgálatára, így fontos munkák születtek IV. Ivánról,²³ I. Péterről²⁴ és Sztálinról.²⁵ Az említett munkák a legújabb nemzetközi kutatási eredményeket szintetizáló vagy a magyar tudományos közvélemény által addig ismeretlen forrásokat felvonultató kézikönyvek voltak, mindegyik így vagy úgy a nagy narratívák közé sorolható.

A magyar történeti ruszisztika nem adta fel azt a hagyományosnak mondható történetírói igényt, hogy törvényszerűségeket keressen és találjon a történelemben, hogy fejlődési összefüggéseket tárjon fel, és hogy hosszú távú trendeket vázoljon fel. Ezért olyan nagy, történetfilozófiai kérdéseket vetett fel, amelyekre megítélése szerint

a nemzetközi ruszisztika nem adott érvényes vagy végleges választ. Ilyen, a nemzetközi tudományosságban már divatjamúltnak minősülő kérdéseknek szentelte a Ruszisztikai Központ első két tudományos konferenciáját, ahol az orosz fejlődés helyét kereste Európában és Euráziában, de hasonlóan minősíthető a harmadik konferencia is, amely a Moszkvai Oroszország fejlődési specifikumairól szólt. Ezeken a konferenciákon a részt vevő nyugati kutatók témaválasztásukkal, de olykor verbálisan is jól érzékelhetővé tettek egy másfajta kutatási attitűdöt.²⁶

De példának hozhatom a magam publikációit is. Még az 1990-es évek végén is nagy energiákat mozgósítottam arra, hogy az orosz feudalizmus-fogalmat pontosítsam a historiográfiai elemzés módszerével. Ez korábban még az angolszász historiográfiában is releváns téma volt, akkorra azonban már irrelevánsnak számított, miközben az Orosz Tudományos Akadémia Oroszország Története Intézetében nagy érdeklődés és heves vita kísérte előadásom.²⁷ Ezzel csak azt szeretném éreztetni, hogy a magyar ruszisztika abban az értelemben az orosz historiográfia részét képezte, hogy az általa megfogalmazott kérdésekre igyekezett – ambíciói szerint – jobb válaszokat adni. Mondhatni, az orosz történetírás tematizálta a magyarországi orosz történeti tárgyú kutatások jelentős részét.

Igaz ez egyébként a par excellence rendszerváltó ruszisztikánkra is, amely szerencsére periférián maradt – szorult –, hiszen lényegét tekintve nem tudományos indíttatású. Az előjelek felcserélésének, a nagy leleplezéseknek elsősorban publicisztikája volt/van Magyarországon – bár gyakran történeti munkák mezébe öltöztetve. A ruszofób gyökerű, hollywoodi stílusban megírt veszttern ruszisztika azonban túllépett orosz iniciátorain és a politikailag konjunkturálisnak tetsző témákban aratott. „Joszif Visszarionovics Drakula”, „a náci Szovjetunió”, „a GULAG adott mintát a német megsemmisítő táboroknak” típusú fabulák születtek nálunk is. Egyébiránt szolgálai módon leutánozva az amerikai publicisztika leghatásvadászóbb toposzait, és elkölcsonözve a magyar történelem kutatásában az 1990-es évek elején újraéledő nacionalizmus xenofób szemléletét.²⁸

A munkák zöme azonban még a 19. századi történetírás által favorizált műfajok keretében és módszerekkel született. Tovább folytatódtak a kapcsolattörténeti kutatások, mely területen talán Font Márta tette a legtöbbet az utolsó évtizedben. Az új eredményeket figyelembe véve továbbfejlesztette Hodinka Antal klasszikus művét a Poveszty magyar vonatkozásairól, részleteiben feltárta a halicsi magyar háborúk és dinasztikus összefonódások történetét, és tágabb aspektusban az Árpádok és Rurikidák kapcsolattörténetét.²⁹ E kiindulópont és tematika a mélyen a nemzeti történetírásba ágyazódó történetírásokra jellemző. Ettől való műfaji és módszertani eltérést jelez Font Márta doktori disszertációja, amely egy nagyszabású kora középkori kelet-európai összehasonlító történet, és amely számos előtanulmányát szintetizálja.³⁰ Egyszerre alapul az ismert forrásokon és az egyes nemzeti történetírások kutatásain, végső eredményében empirikus módon támasztja alá Makkai László és Szűcs Jenő prekonceptióit.

Míg a Kijevi Rusz történetének kutatásában más regisztrálható eredmények nem születtek (leszámítva Makai János főként historiográfiai publikációit Andrej Bogoljubszkij koráról)³¹, addig a Moszkvai Oroszország történetével többen is foglalkoztak az elmúlt bő évtizedben. E kutatások legnagyobb részét az ELTE Ruszisztikai Központja köré szerveződtek, ahol több fiatal is bekapcsolódott a munkába. Volt tanítványaim, ma kollégáim közül Radnóti Klára a 15–16. századi itáliai utazók középpontba állításával az egykorú Európa Moszkóvia-képét igyekezett árnyalni,³² Szili

Sándor disszertációját Szibéria inkorporálása historiográfiai vizsgálatának szentelte,³³ míg Filippov Szergej a 17. század közepi raszkol eszmetörténeti aspektusait kutatta több tanulmányban.³⁴ Mindhárom kutató már nagyban támaszkodott a nyugati – elsősorban angolszász – szakirodalomra, témaválasztásuk és megoldási kísérletük azonban lényegében a mindenkori orosz historiográfiával folytatott diskurzus.

Ez mondható el Ágoston Magdolnáról is, akinek nevéhez fűződik a szombat-helyi ruszisztikai tárgyú professzori előadássorozatok megszervezése. Mint Ruszlan Szkrinnnyikov tanítványa, igyekszik forrásközelben maradni, és a magyar ruszisztika régi adósságát törlesztette azzal, hogy publikálta az orosz történelmi források terminológiáját.³⁵ Sashalmi Endre sokkal inkább az angolszász ruszisztika divatos témáit választotta kutatásai alapjául, egyrészt mikrotörténeti módszerrel egy nagyon érdekes forráscsoport, a közmondások bevonásával, másrészt pedig az eszmetörténeti komparatistika módszerével végzett kutatásokat a 16–18. századi orosz hatalmi ideológia területén.³⁶

A szintén a még fiatalabb kutatói nemzedékhez tartozó Kertészné Varga Beáta főként a kozákság, Ukrajna és Oroszország 16–17. századi viszonyrendszerét kutatja.³⁷ Gebei Sándor, az egri főiskola professzora néhány ponton érintkezik ezzel a tematikával, döntően azonban az erdélyi (magyar) és lengyel kontextusba helyezi a kozákság problematikáját, illetőleg szélesebb nemzetközi összefüggésrendszerben vizsgálja a 17. század végi orosz külpolitikát. Ily módon egyszerre művelője a nemzeti történetnek és az egyetemes történetnek, miközben a tulajdonképpeni orosz történelemről is több összefoglaló jellegű tanulmányt írt.³⁸ A 18. századi kutatásait folytatta az 1990-es években is V. Molnár László, továbbra is a hagyományosnak mondható kapcsolattörténet műfajában, azon belül is elsősorban a tágan értelmezett kulturális kapcsolatokat kutatja. Több kísérletet tett azonban az orosz ún. felvilágosult abszolutizmus értelmezésére is a narratív történettudomány legitim módszereivel.³⁹

A magyar Kelet-Európa-kutatás ma élő klasszikusa, Niederhauser Emil akadémikus ugyan még az 1990-es években is több cikket írt a 19. századi orosz történelemről, ezek azonban népszerűsítő jellegűek voltak. Monografikus igényű munkáiban nem tért el korábbi összehasonlító történeti módszerétől. A kelet-európai jobbagyfel-szabadítások és a kelet-európai történetírások történetének szentelt szintéziseiben így módon az orosz tematika mint a nagy egész egy része jelenik meg.⁴⁰

A 18–19. századi történelem kutatója a debreceni egyetem oktatója, Bodnár Erzsébet is. Főként diplomáciatörténeti érdeklődésébe jó bepillantást nyújt Oroszország a 18–19. században című tanulmánykötete.⁴¹ Hasonlóan elsősorban külpolitikai tanulmányaival hívta fel magára a figyelmet Czövek István. A főleg II. Sándor korára fókuszáló kutatásait széles európai összefüggésbe helyezi és a Habsburg-diplomáciával való kapcsolódásokat sem hagyja figyelmen kívül.⁴² Kronológiailag ebbe a vonulatba helyezhető az orosz történeti irodalom évtizedek óta hűséges referálója, Kurunczi Jenő, aki a századelő agrár problematikájának szentelte fő kutatásait.⁴³

A 20. századi szovjet és orosz történetet hazánkban a Ruszisztikai Központban Krausz Tamás köré szerveződő fiatal kutatók művelik. Ide tartozik Sz. Bíró Zoltán is, aki mára már elsősorban a mai Oroszország szakértőjévé vált, de korábban figyelemre méltó tanulmányokat publikált az orosz liberalizmusról és az orosz sajátosságok eszmetörténeti aspektusairól.⁴⁴ Maga Krausz Tamás immár három évtizedes kutatói múltjával módszertani példát mutatott tanítványainak. Ugyan mindig a nagy narratívák és legfőképpen az ún. orosz sajátosságok érdekelték, főként eszmetörténeti és historiográfiai kutatásait új forráscsoportok bevonásával gazdagította. Az 1920-as évek orosz

sajátserűségekről folytatott pártvitáit orosz levéltári anyag alapján dolgozta fel,⁴⁵ míg a sztálini fordulatot, az ún. szovjet thermidort a Hoover Institutionban talált új dokumentumok alapján.⁴⁶ A rendszerváltás e tekintetben nagy fordulatot hozott, mert a levéltárak megnyílásával tematikailag egy sor új terület nyílt meg Krausz Tamás és fiatal kollégái számára. Nagyon szimpatikus és a kutatást előremozdító módon eredményeik jó része valóságos teammunkában született meg, mint például a GULAG-ról, a szovjet hétköznapokról közzétett dokumentum- és tanulmánykötetek. Ezen tudatosan szervezett kutatómunka során Czéh Zoltán jelentős monográfiát publikált a GULAG gazdasági célszerűségéről,⁴⁷ Bebesi György a feketeszázas mozgalomról és ideológiáról,⁴⁸ Halász Iván a fehérgárdista diktatúrák hatalmi szerkezetéről és a szibériai regionalizmusról.⁴⁹

Végigtekintve a magyarországi ruszisztika elmúlt bő évtizedén, megállapítható, hogy nem csapta meg az ezredvégi posztmodern szépségszele. Éppen ellenkezőleg: a megnyíló szovjet levéltárak és a felbomló szovjet történetírás új kihívást jelentett számára. Képviselői legnagyobb részét az évszázados történészmesterség kanonizált szabályai szerint, a forráskritika és a narráció igényével, a nagy összefüggések és törvényszerűségek láttatásának elhivatottságával művelik mesterségüket. Új műfajok és új módszerek ez idáig nem hatottak rá. Lehetséges, hogy a magyar ruszisztika átgorja a történészszakma szétesésének stádiumát (ezzel egyébként a nemzetközi ruszisztika fő trendjét követi), ám kétségtelen, hogy magasabb szintre jutása csak a hagyományos műfajok és módszerek bővülésével, kitágításával érhető el.

Meg kell azonban mondjuk, hogy nem létezik különálló nemzeti ruszisztika. A ruszisztika – mint tudomány – globalizált. Mégis azt gondolom, van értelme annak, hogy keressük helyünket egyfelől az európai és amerikai, vagyis a nem orosz nyelvű, másfelől az oroszországi, tehát az orosz nyelvű ruszisztika között.

Jegyzetek

A tanulmány az MTA–ELTE Történeti Ruszisztikai Kutatócsoportjában készült, és az OTKA T037739 sz. kutatási program keretében jelent meg.

¹ Jellemző, hogy már egyetemi jegyzet szintjén is exponálják a problémát az orosz felsőoktatásban: *M. F. Rumjanceva: Teorija Isztorii. Moszkva, 2002.*

² Vö.: *Nancy S. Kollmann: Convergence, Expansion, and Experimentation: Current Trends in Muscovite History-Writing. In: Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History, 2 (2), Spring, 2001. 233–240*

³ Ezen az úton az egyik első mérföldkő *Szűcs Jenő: A nemzet historikuma és a történetiszemlélet nemzeti látószöge. Bp., 1970.*

⁴ Ld. részletesebben: *Gyáni Gábor: Posztmodern kánon. Bp., 2003. (Európai Iskola)*

⁵ Ld. részletesebben: *Szvák Gyula: Meszto Rosszii v Jevrazii (v Szrednyevokovje i rannyeje Novoje vremja). In: Meszto Rosszii v Jevrazii. The Place of Russia in Eurasia. Bp., 2001. 20–27.*

⁶ *Makkai László: Feudalizmus és az eredeti jellegzetességek Európában (1978). In: Helyünk Európában. Nézetek és koncepciók a 20. századi Magyarországon. Vál. és szerk.: Ring Éva. Bp., 1986. II. 455–473.*

⁷ *Szűcs Jenő: Vázlat Európa három történeti régiójáról (1981). In: Helyünk Európában. II. 538., 539., 546., 549.*

⁸ *Géresi Kálmán: Hunyadi Mátyás magyar király diplomáciai összeköttetései III-ik Iván Vasiljevics orosz cárral. In: Századok, 1879.*

⁹ *Hodinka Antal: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. Bp. 1916.*

¹⁰ *Márki Sándor: Nagy Péter czár és II. Rákóczi Ferenc szövetsége 1707-ben. Bp., 1913.*

¹¹ *Perényi József: II. Rákóczi Ferenc és I. Péter diplomáciai kapcsolatainak kezdetei. In: Magyar–orosztörténelmi kapcsolatok. Szerk.: Kovács Endre. Bp., 1956.*

¹² Többek között: *Niederhauzer Emil: Magyar utazók Oroszországban a XIX. században. In: Magyar–orosztörténelmi kapcsolatok. Szerk.: Kovács Endre. Bp., 1956.*

¹³ Legjelentősebb Bakunyinról szóló monográfiája: *Kun Miklós: Útban az anarchizmus felé. Mihail Bakunyin politikai pályaképe és eszmei fejlődése az 1860-as évek közepén. Bp., 1982.*

- ¹⁴ Például V. Molnár László: Adalékok Theodor Janković oroszországi iskolaszervező tevékenységéhez. In: *Pedagógiai Szemle*, 1984/10.
- ¹⁵ Font Márta: Russzkije letopiszi kak isztocsnyiki oszvescsajuscisje russzko-vengerszkije otosenyija v XII veke. In: *AUSZ Dissertationes Slavicae*. (DS), t. XII. Szeged, 1977.
- ¹⁶ Krausz Tamás: Pokrovskij–Trockij vita az orosz történelmi fejlődés sajátosságairól. In: *Történelmi Szemle*, 1980/3.
- ¹⁷ Szvák Gyula: Rettegett Iván az újabb szovjet kutatások tükrében. In: *Történelmi Szemle*, 1979/3.
- ¹⁸ Ld. részletesebben: Dokumentumok történeti ruszisztikánk tárgyköréből. In: *Poszt-Szovjet Füzetek XV*. Bp., 2000.
- ¹⁹ Meszto Rosszii v Jevrope. The Place of Russia in Europe. Szerk., előszó: Szvák Gyula. Bp., 1999. (Ruszisztikai Könyvek V.); Meszto Rosszii v Jevrazii. The Place of Russia in Eurasia. Szerk., előszó: Szvák Gyula. Bp., 2001. (Ruszisztikai Könyvek IX.); Moszkovija: szpecifika razvitija. Muscovy: The Peculiarities of its Development. Szerk., előszó: Szvák Gyula. Bp., 2003. (Ruszisztikai Könyvek XIII.)
- ²⁰ Font Márta–Krausz Tamás–Niederhauser Emil–Szvák Gyula: Oroszország története (szerk.: Szvák Gy.). Bp., 1997, 2001.
- ²¹ GULAG. A szovjet táborrendszer története. Szerk.: Krausz Tamás. Bp., 2001.
- ²² A sztálinizmus hétköznapijai. Szerk.: Krausz Tamás. Bp., 2003.
- ²³ Szvák Gyula: IV. Iván és I. Péter utóélete. Bp., 2001.
- ²⁴ Szvák Gyula: Furkósbottal Európába? I. Péter: érvek – ellenérvek. Bp., 1989.
- ²⁵ Krausz Tamás: Sztálin élete és kora. Budapest, 2003.
- ²⁶ Ld. 19-es lj.
- ²⁷ Szvák Gyula: „Durno” li gorovity o „ruszskom feodalizme”? K isztoriografii voprosza. In: Trudi Insztituta Rosszjiszkij Isztorii pri RAN za 1997–1998 gg. Vip. 2. Moskva, 2000.
- ²⁸ Ld. Kun Miklós: Az ismeretlen Sztálin. Bp., 2002; Gereben Ágnes: Antiszemitizmus a Szovjetunióban. Bp., 2000; Uő: Egyház az ateista államban, 1917–1925. Bp., 2001.
- ²⁹ Font Márta: Magyarok a Kijevi Évkönyvben. Szeged, 1996; Uő: Magyar–orosz politikai kapcsolatok a 12. században. In: *Aetas*, 1995/3.; Uő: Árpád-házi királyok és a Rurik-dinasztia fejedelmei. In: *A honfoglalás 1100 éve és a Vajdaság*. Novi Sad, 1997. 51–58.
- ³⁰ Font Márta: Kényszerpályák és választási lehetőségek a keresztény nagyhatalmak árnyékában (Közép- és Kelet-Európa a 10–12. században). Akadémiai doktori disszertáció. Bp., 2002; Uő: A keresztény nagyhatalmak vonzásában. Közép- és Kelet-Európa a 10–12. században. Bp., 2005.
- ³¹ Makai János: Andrej Bogoljubskij a szovjet korszak történetírásában. In: *Acta Academiae Pedagogicae Agriensis*, XXIII. Sectio historiae, Eger, 1998.
- ³² Radnóti Klára: Európa Moszkóvia-képe a XV–XVI. században. Bp., 2002. (Ruszisztikai Könyvek X.)
- ³³ Szili Sándor: Szibéria birtokbavételének koncepciói az orosz és a szovjet történetírásban. Bp., 2005. (Ruszisztikai Könyvek XIV.)
- ³⁴ Filippov Szergej: Az oroszországi egyházszakadás és helye a 17. századi orosz történelemben. In: *Aetas*, 1998/1.
- ³⁵ Ágoston Magdolna: Az orosz történelmi források terminológiája. Szombathely, 2004.
- ³⁶ Sashalmi Endre: A 17. századi orosz hatalmi ideológia tükröződése a közmondásokban. In: *In Memoriam Barta Gábor*. Szerk.: Lengvári I. Pécs, 1996: 16th-17th-Century Muscovite Ideology of Power in European Perspective In: *Meszto Rosszii v Jevrope. The Place of Russia in Europe*. Szerk.: Szvák Gyula. Bp., 1999.
- ³⁷ Kertészné Varga Beáta: Russzkij centralizm i ukrainszkaja avtonomija. In: *Meszto Rosszii v Jevrope. The Place of Russia in Europe*. Szerk.: Szvák Gyula. Bp., 1999.
- ³⁸ Gebei Sándor: Rol Rosszii v antyitureknoj vojnye Szvjascsennoj Ligi (1687–1700). In: *Meszto Rosszii v Jevrope. The Place of Russia in Europe*. Szerk.: Szvák Gyula. Bp., 1999. Uő: A hatalmi viszonyok átrendeződése Kelet-Európában 1654–1686 között. In: *Világtörténet, 2001/tavaszy–nyár*; Uő: Nagyhatalmak vetélkedése Ukrajnáért a 17. század második felében. In: „Emberk és eszmék.” Tanulmányok Vadász Sándor 70. születésnapjára. Szerk.: Gebei Sándor. Eger, 2001.
- ³⁹ V. Molnár László: Magyar–orosz kulturális kapcsolatok (1750–1815). Piliscsaba, 2000; Uő: Életutak találkozása 1703–1848. Piliscsaba, 2004.
- ⁴⁰ Niederhauser Emil: A történetírás története Kelet-Európában. Bp., 1995; Uő: Jobbágyfelszabadítás Kelet-Európában. In: *História*, 1999/3; Uő: Kelet-Európa története. Bp., 2001; Uő: The Emantipation of the Serfs in Eastern Europe. New York, 2004. (*Atlantic Studies on Society in Change* 119.)
- ⁴¹ Bodnár Erzsébet: Oroszország a 18–19. században, Bp., 2000.
- ⁴² Czövek István: Oroszország külpolitikája II. Sándor korában és a közvélemény. Nyíregyháza, 1996; Uő: Az osztrák–magyar–német kettős szövetség kérdése az orosz közgondolkodásban. In: *Acta Academiae Paedagogicae Nyíregyháziensis*, 1996.

- ⁴³ *Kurunczi Jenő*: Az orosz agrárviszonyok és a faluközösség (1861–1914). In: Acta Universitatis Debreceniensis. Series Historica, VII., Debrecen, 1999, 197–213.
- ⁴⁴ *Sz. Bíró Zoltán*: Liberalizmus a századelő Oroszországában. In: Múltunk, 1998/3–4; *Uő*: Az orosz történelmi fejlődés különössége: rivális koncepciók és az önreflexió hagyományai. In: Replika, 1995. december.
- ⁴⁵ *Krausz Tamás*: Pártviták és történettudomány. Viták az „oroszsországi történelmi fejlődés sajátosságairól”, különös tekintettel a 20-as évekre. Bp., 1991.
- ⁴⁶ *Krausz Tamás*: Szovjet Thermidor. A sztálini fordulat előzményei 1917–1928. Bp., 1996.
- ⁴⁷ *Czéh Zoltán*: A GULAG mint gazdasági jelenség. Bp., 2003. (Ruszisztikai Könyvek XI.)
- ⁴⁸ *Bebesi György*: A feketeszázak. Az orosz szélsőjobb kialakulása és története a századelőn. Bp., 1999. (Ruszisztikai Könyvek VI.)
- ⁴⁹ *Halász Iván*: A fehérgárdista diktatúrák hatalmi szerkezete és elképzelései. In: 1917 és ami utána következett. Szerk.: Krausz Tamás. Bp., 1998. (Ruszisztikai Könyvek III.); *Uő*: A tábornokok diktatúrái – a diktatúrák tábornokai. Fehérgárdista rezsimek az oroszországi polgárháborúban. Bp., 2005. (Ruszisztikai Könyvek XV.)